

A tanácsi közművelődési könyvtárak távlati tervezése

(Előzmények. A mai helyzet. Tennivalók.)

FUTALA Tibor

A közművelődési könyvtárakat illetően most számos országban az a feladat, hogy e legszámosabb (minden településen jelen lévő) és legdemokratikusabb (mindenki által korlátozás nélkül használható) könyvtártípus apró, kisebb-nagyobb és (viszonylag) nagy egységeit szilárd, jól funkcionáló, más szóval: az igényeket kielégíteni tudó ellátó rendszerekbe szervezzék. A rendszerre szervezés kulcsszavai is közősek: fejlesztés és feladatmegoldás. A fejlesztés azért, mivel a meglévő feltételek a legésszerűbb szervezethez mellett sem elégségesek a kibővülő funkciók ellátásához. A feladatmegosztás pedig azért, mivel az ellátó rendszereken belül szükségképpen hierarchizálni kell az intézményeket és a szolgáltatásokat, majd pedig a megszerveződő rendszereknek maguknak is be kell illeszkedniük egy tágabb - legalább országos méretű - könyvtári hierarchiába és együttműködésbe.

A munka, függően egyes országok sajátosságaitól (hagyományaitól, társadalmi és könyvtári fejlettségétől és lehetőségeitől) különféle megközelítésekkel, különféle "lobogók" alatt indult meg. Anélkül, hogy teljes áttekintésre kívánnék vállalkozni, példaképpen említem meg: a Szovjetunióban a "központosítás" van a lobogóra írva, nálunk meg a "távlati tervezés". De hogy náluk is és nálunk is ugyanarról a dologról van szó, bizonyítsa egy szovjet és egy magyar forrás(1) - a szokásosnál talán kissé hosszabb - idézése.

A szovjet forrás a következőket mondja: "... a közművelődési könyvtárak (értsd elsősorban: tanácsi könyvtárak) állományépítésének és szervezésének egész gyakorlata, teljes elvi alapvetése és jogszabályi alátámasztása abból indult ki, hogy a közművelődési könyvtárak állományában alapjában az általánosan művelő és az ismeretterjesztő irodalomnak kell meglennie, e könyvtártípusnak a "tömegolvasót" kell kiszolgálnia, és nem kell figyelembe vennie a népgazdaság és a művelődés legkülönbözőbb ágazataiban dolgozó szakemberek szakirodalmi igényeit. Időközben - persze - a "tömegolvasó", az "önművelés", az "általános művelési színvonal" fogalma is hatalmasat változott. A mai olvasó olyan ember, aki a sajtó, rádió és televízió révén meglehetősen jól igazodik el a politikai események, a tudományos és műszaki eredmények, a kulturális és művészeti újdonságok között, aki a technikával otthon és a munkahelyén egyaránt kapcsolatban áll, aki képzettsége növelésére törekszik. A közművelődési könyvtárak jelenlegi olvasóinak többsége közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező szakember, részleges vagy teljes középiskolát végzett állampolgár, egyetemi vagy technikai hallgató, az általános iskolák felső tagozatos tanulója. Napjainkban ezért sürgető szükségszerűséggé vált, hogy kitágítsuk a közművelődési könyvtárak funkcióit, leküzdjük állományépítésük egyoldalú, főként a humanórákra koncentráló beállítottságát, és e könyvtárak munkáját a lakosság valamennyi rétegének minden lehetséges irodalomféléssel és tipussal, mindenekelőtt szakirodalommal való ellátására orientál-

juk... Ha a közművelődési könyvtárak a továbbiakban is megmaradnának eddigi beállítottságuknál, 5-10 év múlva már nem lenne kivel foglalkozniuk... De miként változtathatjuk át a gyakorlatban nem tulságosan nagy közművelődési könyvtárainkat erőteljes kulturális központokká?... Az egyetlen helyes megoldás az, hogy... ne tekintsünk minden közművelődési könyvtárat önálló és elszigetelt egységnek."

Itthon pedig így érveltünk a korszerűsítés mellett: "... nem tartható véletlennek, hogy az elmúlt egy-két évben éppen a közművelődési könyvtárak - mindenekelőtt a nyilvános szolgálatot ellátó tanácsiak - teljesítőképessége került a viták középpontjába. A lakosság műveltségi színvonalának általános növekedése, a közélet és a mikrostrukturák demokratizálódása, a termelés korszerűsödése, a vidéki gazdasági fejlődés egyaránt azt szuggerálja, hogy az általános könyvtári ellátás rendszerét a továbbiakban nem szabad egysikuan, csak a közművelődésre leszűkítve szemlélni és fejleszteni, hanem a társadalom- és gazdaságfejlődési irányzatokkal és tervekkel összhangban álló, az országos szakkönyvtárakkal szolgáltatási kapcsolatban lévő, többlépcsős általános könyvtári ellátássá kell fejleszteni."

A tanácsi könyvtárak a többi szocialista országban is hasonló szemléletváltó érdeklődést váltottak ki, s általában a hatvanas évek közepén-végén indult meg funkcióik újrafogalmazása. A Szovjetunióban 1966-ban szervezték meg az első városi és/vagy járási központosított ellátó rendszereket. Az idén külön párthatározat javasolta az átszervezés 1980-ig történő befejezését. (2) Nálunk a szemléletváltás öt nevezetesebb pillérré támaszkodva jutott el a megvalósulás kezdeti fázisába: 1968: a békéscsabai OKDT-ülés, (3) 1970: Országos Népművelési Konferencia, (4) 1970: a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia, (5) 1972: a Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez c. dokumentumközzététele, (6) 1974: közművelődési párthatározat(7). A közművelődési párthatározat felbecsülhetetlen fontossága abban rejlik, hogy megerősítette és követendővé tette a továbbfejlesztéséig addig kimunkált célját, elveit és utját.

Ebben a közleményemben a Szakmai irányelvek előéletét, végrehajtásának alakulását és a fejlődés további tennivalóit kívánom az olvasó elé tárni, az előbb említett öt pillér közül azét, amely "a magyar közművelődésügyi könyvtárügy egyetlen mai, hivatalos programjaként" szerepel, s gyakran idézik - néhol "perdöntőként" (pl. a korszerű közművelődési könyvtárról folyt Könyvtáros-vita lezárásánál), (8) - a szakirodalomban is. Nem lesz ez haszontalan talán azért sem, mivel - eltekintve az egyes megyék által kidolgozott konkrét tervek bemutatásától(9) - kifejezetten róla csak kevés és szűkszavú publikáció jelent meg, az is közzétételét megelőzve vagy közzétételekor(10).

ELŐZMÉNYEK

Köztudott, hogy korábban a közművelődési könyvtárak - köztük a tanácsi könyvtárak - fejlesztését ötéves tervidőszakokra terveztük meg. Az első ilyen tervek igen eredményesen realizálódtak, az általuk kitűzött célokat nagyrészt sikerült elérni, sőt meg is haladni. Az ötéves szakaszokban való tervezés mégis problematikussá vált: távlat híján elbizonytalanodott, és rutinfeladat lett belőle. Ráadásul - akárcsak (mint láttuk) a Szovjetunióban - nálunk is szemléleti okok akadályozták a mércék magasabbra helyezését, illetve a mind

nyilvánvalóbban kitapintható új társadalmi szükségleteknek való megfeleltetését.

Ezért 1968 és 1969 folyamán (a békéscsabai OKDT-ülés termékeny vitáin felbuzdulva, a III. Országos Könyvtárügyi Konferenciára való felkészülésként és a településfejlesztési kormányhatározatok(11) előkészületi dokumentumainak ismeretében) a Könyvtártudományi és Módszertani Központban munkaközösség alakult egy távlatilag megvalósítható ellátó rendszer kimunkálására. A munkaközösségben - a Könyvtárosztály és a KMK munkatársain kívül - Hajdu, Somogy, Vas és Veszprém megyei szakemberek vettek részt. Ezáltal sikerült biztosítani a körvonalazódó alapelvek és követelmények folyamatos kipróbálását konkrét települések és konkrét megyék különféle könyvtárain.

A munkaközösség kidolgozta elképzelés megjelenéséig még szerteágazó konzultációs és egyeztetési folyamaton ment át. A koncepció eközben valóban tökéletesedett. Sikerült pl. megtalálni azokat az áthidaló formulákat, amelyek átsegítették a koncepciót a mai közigazgatási struktra és a távlati településfejlesztési elhatározások közötti ellentmondáson. Ennek következtében maradt meghatározó a megyei szintű rendszerekben való gondolkodás, de a megyei kereteken belül már a távlati településfejlesztésnek megfelelő kategóriáik érvényesülnek. A megyék fölötti (regionális) rendszerek megvalósítását a koncepció a megyei rendszerek megvalósulásának függvényeként, nagyobb távlatban és kiterjedtebb együttműködésben befejezendő folyamatként kezeli.

A Könyvtárosztály a dokumentum akkori változatát - Alapelvek és követelmények a tanácsi könyvtárak távlati fejlesztéséhez címen(12) - a III. Országos Könyvtárügyi Konferencia tanulmányaként meg is jelentette. A Konferencia a fejlesztés tervezett irányával és szintjeivel teljes mértékben egyetértett. E nyilvánosság után a dokumentum tanulmányváltozatát a szakmai és a fenntartói közvélemény szinte már hivatalos állásfoglalásnak tekintette.

A még hivatalosan meg sem jelent Szakmai irányelvek (ezt a címet a dokumentum az egyeztetési folyamat utolsó szakaszában vette fel) mintájára és vele egyeztetve megszülettek a szakszervezeti hálózat, valamint a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának távlati fejlesztési koncepciói is, sőt közzétételükben megelőzték a Szakmai irányelveket.(13) (A külön, bár egymással egyeztetett koncepciók szükségszerűségét itt nem kívánom vizsgálni, csak - mert ránk is jellemző - ismét idézni szeretnék a már egyszer felhasznált szovjet forrásból: "Nálunk már többször felmerültek az ágazatközi központosítással, a megállapodásos alapon működő ellátó rendszerekkel, a szakszervezeti, iskolai és más típusú könyvtáraknak a tanácsi közművelődési könyvtárak központosított rendszereihöz való csatlakoztatásával kapcsolatos elképzelések. Mindez igen vonzó eszme, ám úgy véljük, hogy realizálásával nem szabad nagyon sietnünk. Főként jogi és pénzügyi szempontból kell a kérdést még mélyen és sokoldalúan tanulmányozni.")

Ugyancsak a hivatalos közzététel előtt kezdődött meg a nemzetiségek könyvtári ellátásának fejlesztését célzó dokumentum kidolgozása, ez azonban csak a Szakmai irányelvek kiadását követően vált publikussá. (14) Esetében a Szakmai irányelveknek a hazai nemzetiségi lakosság speciális települési, műveltségi stb. helyzetéhez való adaptálásáról van lényegében szó.

1972 első negyedében minden egyeztetés sikeresen lezárult, és nem volt semmi akadálya a hivatalos közzétételnek. Örvendetes, hogy a szakmai változatok és a hivatalos változat között nincs lényegbevágó különbség. A távlati fejlesztési program - hozzávetőlegesen - a következő "készültségi fokokkal" startolt:

Településtípus	A települések száma:	Készültségi fok (%-ban)		
		m ²	fő	Ft
Budapest	1	21	29	25
Kiemelt felsőfoku központ	5	31	62	53
Felsőfoku központ	7	19	76	83
Részleges ff. központ	11	28	64	74
Középf. közp. 15 ezer lakos felett	37	36	31	49
Középfoku közp. 15 ezer lakos alatt	32	47	36	30
Részleges középf. központ 15 ezer lakos felett	9	25	26	28
Részleges középf. központ 15 ezer lakos alatt	31	34	26	22
Közp. szerepű települések összesen:	133	29	46	38
Egyéb települések összesen:	3086	45	90	33
Magyarország összesen:	3219	38	40	36

(A számítások eredményeit nem kívánom részletesebben kommentálni, de meg kell jegyezni, hogy a m²-nél csak a célnak megfelelően kibővíthető és a máris alkalmas épületeket vettük számításba, a személyzetnél pedig a teljes személyzetet számítottuk át főfoglalkozásura. Szembetűnő, hogy a falusi kategóriában a tiszteletdíjas-mellékfoglalkozású rendszer főfoglalkozásúvá alakítása esetén szinte optimális szintre jutnánk!)

A MAI HELYZET

A konferencia, illetve a Szakmai irányelvek megjelenése óta eltelt időben valamennyi megyében (a fővárosban is) készült távlati fejlesztési terv, de nem mindenütt tárgyalta meg még hivatalos fórum. VB-ülésen elfogadott terve van Baranya, Békés, Bács-Kiskun, Csongrád, Heves, Komárom, Tolna, Veszprém és Zala megyének. Vas megyében a Művelődésügyi Bizottság hagyta jóvá a távlati tervet. Borsod-Abauj-Zemplén és Szolnok megyében a távlati terv a művelődésügyi osztály irányelveként jutott el az egyes fenntartókhoz, amelynek alapján városi és községi fejlesztési tervek készülnek. Hajdu-Biharban a távlati tervből lebontott ötéves fejlesztési tervek kerülnek testületi jóváhagyásra. A még nem említett megyék távlati tervei várhatóan 1974 és 1975 folyamán kapnak hivatalosan is (esetleg a közművelődési terveibe beágyazva⁽¹⁵⁾) szabad utat. A fővárosi terv hivatalos változatának kimunkálása folyamatban van.

A megyei tanácsi jóváhagyást nyert fejlesztési terveket előzetesen mindenütt egyeztetették a települések tanácsaival. Bebizonyosodott, hogy a Szak-

mai irányelvek keretrendelkezései nagyobb nehézségek nélkül, alkotó módon alkalmazhatók a különböző településsztruktúrájú megyékre és konkrét településekre. (Néhol - pl. Szolnok és Zala megyében - az alaptípusok némelyikét intedexekkel differenciálták, ami szükségtelen, mivel az A-B-C-D típus ellátási szintet jelöl, nem pedig konkrét könyvtárak alapterületi, személyzeti, állománygyarapítási nagyságrendjét. Ez utóbbi ui. külön mutatók segítségével számítható ki.) Egyes megyékben némi késedelmet és bizonytalanságot okozott, hogy a megyei távlati településfejlesztési tervek többször módosultak, különösen az alapfoku központok kijelölését illetően.

A Szakmai irányelvek első kétségtelen és rendkívül fontos hatása a szakmai és a fenntartói nézetek - nem túlzás a szó - radikális egységesülésében nyilvánul meg. A korábbi, gyakran divergáló, ködös és tétova, a társadalom könyvtári szükségleteit általában alábecsülő, olykor viszont erre tekintettel sem lévő egyéni nézetek és elképzelések helyébe a könyvtárosok és a tanácsi tisztségviselők körében egyaránt olyan kiérlelt modellek léptek, amelyek minden könyvtár-fenntartási és fejlesztési tárgyalást és megbeszélést, minden könyvtári szakfelügyeleti vizsgálatot tárgyszerűvé tesznek és valóban előre visznek. (Ha egyáltalán akadnak még nézeteltérések, azok a klubkönyvtárak értelmzése körül található, holott a dokumentum világosan kimondja, hogy a klubkönyvtár D típusu szolgálati hely, távlatilag legalábbis a C típusu könyvtár vagy a C típusu körzeti könyvtár fiókjá.)

A már távlati tervvel rendelkező megyék egyébként egyértelműen jelezték a távlati tervezés jótékony hatását a tényleges gondoskodás szempontjából is. A fokozottabb gondoskodás nem marad rejtve az országos statisztikákban sem. Ugy látszik, hogy az állománygyarapítási kereteknek a Szakmai irányelvek által megszabott követelményekhez való fokozatos emelése nem ütközik nagyobb akadályokba. Míg a III. Országos Könyvtárügyi Konferenciára készült dokumentum "számítási" évében, 1969-ben 36 676 180 forintot, addig 1973-ban már 46 607 265 forintot költöttek a tanácsi könyvtárak állománygyarapításra, s ezen belül gyökeresen megjavult a költségvetési hányad. A függetlenítések emelkedésének üteme ugyancsak reménykeltő. (1969-ben 1761 főhivatású és 1090 főhivatásúvá átszámított" tiszteletdíjas és részfoglalkozású könyvtáros dolgozott a tanácsi könyvtárakban, 1973-ban 2337, illetve 1292 5). Feltételezzük természetesen, hogy vele párhuzamosan a szakképzés mennyiségi és minőségi reformját is sikerül véghezvinni. Erre a közművelődési párthatározat végrehajtása minden eddigénél nagyobb garanciát nyújt.

A beruházási korlátozások és az építőipari áremelkedések - sajnos - éppen a tervek indulásánál okoztak nehézségeket. Az előzetesen tervezett és elhatározott beruházások és átalakítások eltolódása - ne tagadjuk - az egész program diszkreditálásának irányába hatott. Mostanában azonban ez a trauma is megszűnően van. A Petőfi Emlékkönyvtár-akció (igen szerény központi támogatással elért) sikere arról tanuskodik, hogy az elhelyezési problémák fokozatos - az elmúlt évekhez képest gyorsabb ütemű - kiküszöbölése sem jelenthet megoldatlan nehézséget(16). Meghirdetés előtt áll a 30 év - 30 könyvtár akció, amely elsősorban a "C" típusú községi, lakótelepi és körzeti könyvtárak építésének kíván lendületet adni. A Közművelődési Alap létrejötté mindenesetre e tekintetben is meg fogja szüntetni a központi irányítás teljes eszköztelenségét.

Korteszbeszédet a Szakmai irányelvek feltételjavító hatása mellett mindezzel - természetesen - nem kívántam tartani, annál is kevésbé, mivel áfogyó tanulmányok és elemzések szólnak a működés meghatározó feltételeinek elégte-

lenségeiről(17). Csak arra próbáltam felhívni a figyelmet, hogy a dokumentum-
nak köszönhetően az elmúlt 3-4 évben megindult a "felhajtóerők" működése. S
hadd tegyem még hozzá, hogy ez a jelenség nem korlátozódik a közvetlenül
érdekeltek (tanácsok és könyvtárak) körére. Nem lebecsülendő pl. az Olvasó
népért mozgalomtól kapott segítség sem, amely a szélesebb közvéleményt szer-
vezi céljaink elérése érdekében. (18) Az építések, a város- és területfejlesz-
tással foglalkozó szakemberek és hatóságok ugyancsak pozitívan fogadták a
Szakmai irányelveket. Ezért készülhet most könyvtárépítési szabvány, ezért
válhatott a B típusú könyvtár a nagyközségek várossá nyilvánításának egyik kö-
vetelményévé(19).

De térjünk vissza a megyei távlati tervekhez, hogy említett eredményeiken
kívül néhány jellemző fogyatékoságukról is szó essen. E hibák és hiányosság-
ok a Szakmai irányelvek némileg beszűkített értelmezésében gyökereznek,
ami részben abban nyilvánul meg, hogy a megyei tervek nem vagy csak elna-
gyoltan számolnak más könyvtári rendszerekkel, azaz a tudományos és szak-
könyvtárügy, a szakszervezeti és az iskolai könyvtárügy megyebeli intézményei-
vel, részben pedig abban, hogy saját rendszerükön belül is kevésbé fogalmazó-
dik meg az egyes ellátó szintek közötti munkamegosztás.

A "rendszerben maradás" oka nyilvánvalóan az illetékességhez való szí-
goru ragaszkodás. A tervek jóváhagyása és elfogadása elsősorban államigaz-
gatási aktussá vált. Pedig a megyei tanácsok ma már (részben tételelesen meg-
fogalmazott, részben potenciális) területi könyvtárpolitikai felhatalmazásokkal
is rendelkeznek, csak a velük való élés utjai-módjai szokatlanok vagy nincse-
nek kimunkálva(20). Az iskolai könyvtárügytől való elhatárolódást a 18 éven
aluli ifjúság ellátásának javítására (ugyancsak központi irányelvek alapján) ké-
szített megyei tervekben - szerencsére - máris sikerült felszámolni, illetve
biztosítani a két rendszer jövőbeli fejlődésében a szükséges együttműködést,
feladatmegosztást és együttlépést. A szakszervezeti könyvtárak módszeresebb
tekintetbevétele és "becsatlakoztatása" a megyei szintű könyvtári ellátásba az
egységes közművelődési könyvtári szakfelügyelet kibontakozásától várható. Bi-
zunk abban is, hogy a szakfelügyelet működése közben nem marad feltáratlanul
a tudományos és a szakkönyvtárak, illetve a tanácsai könyvtárak közötti együtt-
működés sem, s ennek következményeként megerősödik a megyei könyvtárpoli-
tika.

Egyébként a megyei könyvtárpolitika kibontakoztatásának - kollegiális és
szakmai együttműködési módszerekkel való - elősegítését a tanácsai könyvtárügy
szívesen magára vállalja. Országszerte számos vállalkozás (megyei szaksaj-
tó, lelőhelyjegyzékek, közösen végzett felmérések és vizsgálódások, közös
rendezvények és továbbképzés) bizonyítja, hogy a megyei könyvtárak egyre in-
tenzívebben és eredményesebben munkálkodnak az ehhez szükséges "hidak" le-
verésén, illetve "csatornák" kiásásán. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének
vidéki szervezetei ugyancsak élnek színterei a különböző típusú könyvtárakban
dolgozó könyvtárosok zoma párbeszédének, amely a megyék jobb könyvtári ellá-
tásának érdekében folyik.

Ami pedig a megyei távlati terveknek azt a hiányosságát illeti, hogy adó-
sok maradnak a tanácsai könyvtári rendszeren belüli ellátó szintek kooperáció-
jának kibontásával, arról a következőket érdemes megjegyezni. Mindenekelőtt
a tény veszélyes voltára kell felhívni a figyelmet. Ha a Szakmai irányelveket -
intencióival ellentétben - csak az A-B-C típusú könyvtárak és a D típusú ellá-
tóhelyek "norma szerinti" feltételeinek megteremtéséhez használjuk eszközként,

könnyen megeshetik, hogy magasabb szinten ugyan, de mégis megmarad az a "földcsuszamlás", amelyet a nagyságrendjükben és színvonalukban egyaránt rohamosan növekvő, területileg mindinkább szóródó igények és a könyvtárak saját (az "információrobbanás" által még ingatagabbá tett) teljesítőképessége közötti ellentmondás idézett elő. A feltételek javításáért folytatott küzdelem nemes és szükséges is, de korántsem elég.

Az elszigetelt tervezésre és fejlesztésre való hajlam ugyancsak arra vezethető vissza, hogy az újfajta irányításban még sok a bizonytalanság. Egyszerűbb meghatározni, hogy egy adott településen mit "kell tudnia" a könyvtárnak, s ehhez mekkora ráfordítások szükségesek, mind azt mondani, hogy meghatározott szintű könyvtári szolgáltatás "megrendelése" esetén, lemondva a "lettári vagyronról", olcsóbban lehet eleget tenni a lakosság könyvtári ellátására vonatkozó kötelezettségének. Frontáttörést ebben és az ehhez hasonló vonatkozásokban - véleményem szerint - csak megfelelő jogszabályok kimunkálásával és kibocsátásával lehet elérni. A feladat megoldása sürgető.

Vannak - persze - könyvtárosi szakmai (szakmai nézetbeli) okai is a megyei ellátó rendszerek felé történő lassu előremozgásnak. Így mindenekelőtt a könyvtárosok is a feltételek gyorsabb javításáért csatáznak folytonosan, és kevesebb erő marad arra, hogy a meglévő és fokozatosan javuló feltételek módszeresen fogassanak be a működés hatásfokának javításába. Erre a könyvtárygy egészére jellemző negatív jelenségre már a szakirodalom is felhívta a figyelmet. sőt kisebb "párbaj" is kerekedett miatta. (21)

Nem a tényleges tennivalókra hívják fel a figyelmet az olyan polémiák sem, amelyek akörül forognak, hogy a tanácsi közművelődési könyvtárakat, pontosabban: vezető intézményeiket még milyen szakmai jelzők (tudományos, szak, általános) illetik meg. (22) (A "tudományos" jelzőről - a történeti igazság kedvéért - annyit, hogy sohasem szerepelt kardinális kérdésként a Szakmai irányelvekben kiöblösödő folyamatban. Amikor Sallai István a békéscsabai OKDT-ülés előterjesztésében azt írja, hogy "a közművelődési könyvtár felső szintje az általános tudományos könyvtár", jobb híján fogalmaz így, mivel mindjárt azt is hangsúlyozza, hogy "egyre inkább korszerűtlenné és feleslegessé válik a 'tudományos' szó, mint meghatározó, mert kirekeszt, ennél fogva külön 'népkönyvtári' rendszert feltételez." (23) Az "általános" jelző környékén folyt csatározásokról a következőképpen vélekedem: valóban nincs általános könyvtár, ha az általánosságot valamiféle sima labdának képzeljük, de mindjárt van, ha magasságokat és mélységeket egyaránt hordozó Földünk gömbjére gondolunk. Azt, hogy pl. egy "A" típusu könyvtár általános gyűjtőkörének gömbjén hol lesz (szakkönyvtár) Himalája, hol (kiinduló tájékozottságot adó) középhegység vagy dombvidék, hol (ismeretterjesztő) síkság, hol pedig (a személyiség kibontakoztatásához szükséges szépirodalmat és művészi irodalmat szimbolizálón) tenger, az adott könyvtár "települési-gazdasági-társadalmi-kulturális háttere" (24) szabja meg. Nagyon precizen vitakozni tehát kár róla.)

Jól funkcionáló megyei ellátó rendszerekre nem utolsósorban a vidék szakirodalmi ellátásának megjavítása érdekében lenne szükség. Az előrehaladásban való késlekedés mindenekelőtt ebből a szempontból bírálható. A megyei ellátó rendszerek megszervezésének intenzív munkálatai alól az sem menthet fel bennünket, hogy az utóbbi időben többször előtérbe került a regionális szakirodalmi ellátás gondolata. (25) Az igaz, hogy a megyei ellátás "falai" egyelőre tulságosan gyöngék. A megoldás mégsem lehet az, hogy erősitésük vállalása helyett csak néhány kitüntetett pillérre támaszkodó regionális "tető" létrehozá-

sa mellett döntsünk. Falak nélküli tető mindig csak nyári építmény, függetlenül attól, hogy egyébként kvalitásos szerkezet. A falakra és a tetőre együtt van szükségünk.

Sajnos, könyvtári szakirodalmunk arról tanuskodik, hogy a megyei ellátó rendszerekkel kapcsolatos szakmai erőfeszítések kevés helyen folynak. A "mit kellene tenni", "mit elvégezni" kérdéseivel a következő fejezetben foglalkozom.

TENNIVALÓK

A Szakmai irányelvek arra kötelez bennünket, hogy az előttünk álló évtizedben a követelmények szintjén megteremtődő feltételekkel élve, szervezve őket, fejlett megyei ellátó rendszereket alakítsunk ki. E rendszereknek - meg- egyezően a Szakmai irányelvek betűjével és szellemével - minimálisan (majd meglátjuk, milyen sok ez) a következőket kell "tudniuk":

Az olvasó kényelme (gyors kiszolgálása) mindenekelőtt azt követeli meg, hogy a legutóbbi tíz-tizenöt évben megjelent magyar nyelvű szakkönyvek és szakfolyóiratok iránti kérések döntő többségét a rendszeren belül lehessen kielégíteni. A társadalomtudományi művek és szakfolyóiratok esetében ennek az időhatárnak 35-40 évre kell "hátramennie". Ez ugyan - akár a külföldi szakirodalom, akár a hazai történeti forrásirodalom felől nézzük a dolgot - még igen messze van a nagybetűkkel irt szakirodalmi ellátástól, tehermentesítő szerepe mégis felbecsülhetetlen. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzam a Szegedi Egyetemi Könyvtár könyvtárközi kölcsönzési tapasztalataira, ahol az összes (63,2%-ban a közművelődési könyvtárakból érkezett) kölcsönzési kérések 91,3%-a vonatkozott szakirodalomra, de a kért dokumentumok 74%-a magyar nyelvű volt és zömmel (70%-ban) 1945 után jelent meg. (26) Nincs rá semmi ok, hogy az ilyen kéréseket nagy számban utaztassuk a megyék (később a felsőfoku és a részleges felsőfoku vonzáskörzetek) határain túl. És annak feltételezésére sincs semmi ok, hogy a magyar nyelvű szakirodalom iránti igény az előttünk álló évtizedben csökkenjen.

Éppen ezért ismét nagy nyomatékkal kell hangsúlyozni a gyűjtőkori munkálatokat, különösen az "A" és a "B" típusú könyvtárak esetében. Az ezzel kapcsolatos korábbi kísérletek (27) eredményei bizonyára revízióra szorulnak, hisz azok még a Szakmai irányelvek megjelenése előtti bátortalanságot tükrözik. Olyanféle egzakt munkákra gondolok, mint amilyen a szombathelyi megyei könyvtár 1973. január 1-től életbe léptetett gyűjtőkori szabályzata, amely tartalmi vonatkozásokban, a gyűjtendő dokumentumfajták és a könyvtár gyűjteményei szerint egyaránt elvszerűen birkózik meg ezekkel a nem könnyű kérdésekkel. (28) Ha a "B" típusú könyvtárak saját konkrét gyűjtőköriük (eddig teljesen elhanyagolt) megfogalmazásánál minden megyében ilyen gyűjtőkori szabályzásokra támaszkodhatnának, viszonylag könnyű dolguk lenne. S e munka eredményeképpen nemcsak a "B" típusú könyvtárak jutnának gyűjtőkori szabályzatokhoz, hanem birtokukban az "A" típusú könyvtárak gyűjtőköre is tovább tökéletesedhetne. Más szóval: mód lenne arra, hogy az egyes megyékben működő "A" és "B" típusú könyvtárak egymásra vonatkoztatott gyűjtőkori szabályzatokhoz jussanak, s így gyarapítsák állományukat. (Az is követelmény, hogy az egyes könyvtárak gyűjtőköre felől nézve indokolatlan könyvtárközi kölcsönzési kérések a megyéken belül se "ingázzanak" tulságosan nagy számban.)

Minden gyűjtőköri munkálatnak - természetesen - tekintettel kell lennie a megye könyvtári környezetére. Egyes esetekben a tanácsi rendszernek kell igazodnia más rendszerbe tartozó könyvtárakhoz (főként felsőoktatási és szak-könyvtárakról van szó), más esetekben pedig a más rendszerekbe tartozó könyvtáraknak kellene a tanácsi rendszerhez igazodniuk. Nem szükségszerű, hogy akárcsak magyar nyelvű szakirodalmi és folyóiratcimekből fölös (fölös példányszámu) beszerzések forduljanak elő.

Még ennél is fontosabb azonban, hogy a tanácsi könyvtárak megyei rendszerei számon tartsák a megye más típusu könyvtáraiban található értékes állományokat, állományrészeket, gyűjteményeket és új gyarapodásokat. Hogy ez milyen módon (megyei könyvtári katalógusokban való nyilvántartással, szakfolyóiratok lelőhelyjegyzékeinek, kötetkatalógusoknak a kidásával, a nagymultu gyűjtemények régebbi kötetkatalógusainak beszerzésével vagy csak az érintett könyvtárakhoz, illetve az országos KC-khez kiépített "forró drótok" segítségével) lehetséges és/vagy történik, az sok mindentől (a szóban forgó állományok nagyságrendjétől, típusától, tartalmától) függ. A lényeg az, hogy ez az igény mindenütt megszülessen és eredményeket produkáljon. (A jól működő megyei könyvtárak egyébként e tekintetben máris sokat tettek.) Érdemes itt a jövőt is felvillantani. A számítógépes módszerek előretörése következtében pl. nagyobb kockázat nélkül megjósolható, hogy a külföldi könyv- és folyóiratgyarapodásokat országosan gépi uton fogják nyilvántartani és feltárni. E szolgáltatástól megyei szintű nyilvántartások és feltárások előfizetéssel lesznek megrendelhetők. Ezzel párhuzamosan várható a történeti értékű állományegységek (országos) bibliografizálása és (országos szintről támogatott) katalogizálása, illetve kötetkatalógusokban való közzététele. Mindez sok mai nehézséget fog kiküszöbölni. S ha (fokozatosan) megvalósul az országos gépesített szakirodalmi tájékoztató rendszer, gondolom nem lesz semmi akadályja annak, hogy szükség esetén a megyei és a városi könyvtárak is igénybe vegyék szolgáltatásait. Azt sem tartom kizártnak, hogy (többek között gazdaságossági megfontolásokból) éppen a megyei könyvtárak legyenek e rendszer megyei ágazatközi központjai. Csehszlovákiában pl. tudatosan számolnak ezzel. (29) (Ám lehet, hogy erre regionális megoldás lesz majd kielégítőbb.)

A megyei ellátó rendszereket nemcsak az "A" és "B" típusu könyvtárak szintjén kell szervezni, teljesítőképesebbé tenni. Nem kisebb feladat a "véghelyek" (kistéleplések, külvárosok, lakótelepek, tanyák, kórházak szanatóriumok) ellátásának megszervezése sem. S noha vannak (viszonylag kis számban és alig-alig szaporodva) jól működő körzeti könyvtáraink és kiérlelt letéti ellátó rendszereink, (30) évek óta lényegében egy helyen topogunk e téren. Mind az országos, mind a megyei könyvtárpolitikának feltétlenül foglalkoznia kell ezzel a problémával, sőt az elkövetkező évtizedben el kell jutnia megoldásáig.

A megyei ellátó rendszerek szervezésének realitása igazgatási realitásokon nyugszik. Ez is súlyos érv a megyei ellátó rendszerek kitüntetett kezelésé mellett. Ráadásul e rendszerek vezető intézményei olyan "könyvtári könyvtárak" (rajtuk kívül csak a nemzeti könyvtár és az országos szakkönyvtárak minősíthetők ilyeneknek), (31) amelyek szinte "belső kényszerből", a könyvtárpolitika par excellence eszközeként segítik elő az egész könyvtári rendszer legfőbb feladatának megvalósulását, azt ti., hogy minden állampolgár "reális időben" hozzájusson az általa "megkívánt" irodalomhoz vagy információhoz. E könyvtárak nem elégíthetnek ki (nem is akarnak kielégíteni) minden igényt, de a könyvtárpolitika (a társadalom objektív szükségleteit vizsgálva) rajtuk keresztül szervezheti elsősorban az igények felkeltését és gazdaságos kielégítését.

1. SZEROV, V. V.: Centralizacija szeti bibliotek - vazsnejsee napravlenie szoversensztvovaniija bibliotecsnoo dela v sztrane.
(A könyvtárhálózat központosítása, mint a hazai könyvtárügy korszerűsítésének legfontosabb irányzata.) = Centralizacija szeti goszudarsztvennüh maszszovüh bibliotek, Moszkva, 1973. Kniga. 6-28.p. -
FUTALA Tibor - PAPP István: Könyvtár - közművelődés. = III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Szekcióülések referátumai. Tömörített kiad. Bp. 1970. MM. 5-24.p.
2. O povüsenii roli bibliotek v kommuniszticeszkom voszpitanii trudjascsih-szja i naucsno-technicseszkom progreszsze. (A könyvtárak szerepének növelése a dolgozók kommunista nevelésében és a tudományos-műszaki előrehaladásban.) = Pravda, 1974. máj. 26.sz.
3. SALLAI István: A közművelődési könyvtárügy fejlődési iránya, különös tekintettel a magyar közművelődési könyvtárügyre. 2. átd. változat. Bp. 1968, OSzK-KMK, soksz. 48, [2] p.
4. FUTALA Tibor - KOVÁCS Máté - SALLAI István: A közművelődési könyvtárak helyzete és fejlődése. = Könyvtári Figyelő, 1969. No. 1. 5-24.p. - ua. = Országos Népművelési Konferencia, 1970. Előkészítő tanulmányok, 2. köt. Bp. 1970. 202-238.p.
5. Az 1. alatt hivatkozott magyar forráson kívül: III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Tézisek, Bp. 1970. MM. 52 p., valamint III. Országos Könyvtárügyi Konferencia. Ajánlások. Bp. 1971. MM. 8.p.
6. Művelődésügyi Közlöny, 1972. No. 11. 315-320.p.
7. A közművelődés helyzete és feladatai. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1974. március 19-20-i ülésének a közművelődéssel foglalkozó napirendi pontja. Bp. 1974, Kossuth Kiadó. 76, [4] p.
8. ZIRCZ Péter: Utak és arányok. = Könyvtáros, 1974. No. 4. 198-201.p.
9. JANÓ János - SZURMAY Ernő: Igy készült a Szolnok megyei tanácsi könyvtárhálózat fejlesztési terve. = Könyvtáros, 1972. No. 3. 139-143.p.; KÓGER Tamás: A Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága ülése után. A Komárom megyei könyvtárak távlati fejlesztési terve. = Komárom Megyei Könyvtáros, 1973. No. 18. 3-17.p.; LISZTES László - KOVÁCS Pál: Bács-Kiskun megye könyvtárhálózatának fejlesztési terve. (Gajdócsi József VB ülésen mondott összefoglalójával és a VB határozatával.) = Könyvtáros, 1973. No. 12. 704-711.p.; PUSKÁS Sándorné: A Vas megyei tanácsi közművelődési könyvtárhálózat fejlesztési terve. = Könyvtáros, 1972. No. 9. 523-526.p.; VARGA Béla: Veszprém megye közművelődési könyvtárainak fejlesztési terve. = Könyvtáros, 1972. No. 2.
10. SZENTE Ferenc: A távlati tervezés: lelkiismeretes felkészülés a jövőre. = Könyvtáros, 1972. No. 1. 7-9.p.; FUTALA Tibor: A "Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez" megjelenése alkalmából. = Könyvtáros, 1972. No. 8. 446-448.p.

11. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 1006/1971. (III.16.) sz. határozata a területfejlesztés irányelveiről. = Tanácsok Közlönye, 1971. No. 11. 301-306.p.; A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány 1007/1971. (III.16.) sz. határozata az országos településhálózatfejlesztési koncepcióról. = Tanácsok Közlönye, 1971. No. 11. 306-308.p.
12. Bp. 1970. MM. 35.p.
13. Alapelvek és követelmények a szakszervezeti könyvtárak távlati tervezéséhez. A SZOT Elnöksége 1971. március 29-i állásfoglalása. = SZOT Elnökségi Tájékoztató, 1971. No. 2. (A dokumentum jelentőségének méltatására ld. GÖNCZI Imre: A szakszervezeti könyvtárak fejlesztésének alapelvei és követelményei. = Könyvtáros, 1972. No. 2. 92-95.p.) - Irányelvek a 18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására. = Művelődésügyi Közlöny, 1971. No. 24., illetve: Könyvtáros, 1972. No. 2. 71-75.p. (A dokumentum méltatására ld. RÁCZ Aranka, N.: Új szakasz az ifjúság könyvtári ellátásában. = Könyvtáros, 1972. No.2. 67-70.p.; uő: Irányelveink hatása a gyermekek és az ifjúság könyvtári ellátására. = Könyvtáros, 1973. No.3. 123-127.p.)
14. Irányelvek a nemzetiségi lakosság könyvtári ellátásának továbbfejlesztésére. (43. 842/1972/VIII.) Bp. 1972. MM Könyvtárügyi Osztály és Nemzetiségi Osztály. 6.p. (Ismertetésére nézve ld. [FUTALA Tibor] (-a-r): A nemzetiségek közművelődési könyvtári ellátásának javítása. = Könyvtáros, 1972. No. 8. 459-460.p.; uő: Ujabb lépés a nemzetiségek könyvtári ellátásának javítására. = Könyvtári Figyelő. 1972. No.5. 506-514.p.)
15. A feltételezést az indokolja, hogy a közművelődési párhatarozat intenciói értelmében a közművelődés egészében át kell térni a távlati tervezésre. A Kulturális Minisztériumban is munkálkodnak a közművelődés egészének távlati megtervezésén. E munkálatokban a Szakmai irányelvek bizonyos értelemben példaképpül szolgál, és automatikusan átkerül a közművelődés komplex távlati fejlesztési tervdokumentumába. Érdemes megjegyezni, hogy a könyvtárfejlesztés e készülő dokumentumban jól érzékelhető prioritást élvez.
16. vö. G[ERŐ] Gy[ula]: A "Petőfi-emlékkönyvtár" pályázat sikere. = Könyvtáros, 1973. No. 3. 134-135.p.
17. vö. pl. a következő dokumentumokban található anyagokkal: SALLAI István: A tanácsi közművelődési könyvtárak építésének távlati terve (1976-1990). Bp. 1974, KMK. 26.p. (Kiadásra előkészített kézirat.); FUTALA Tibor: Szakmai koncepció a könyvtárosképzés rendszerének továbbfejlesztésére. = Könyvtári Figyelő, 1973. No.1. 19-32.p.; MÁNDY Gábor: A közművelődési könyvtárak állománygyarapításának néhány jellegzetessége, 1968-1972. Bp. 1972. KMK. 56.p.
18. vö. Ajánlások az Olvasó népért mozgalom továbbfejlesztésére. = Könyvtáros, 1973. No.6. 315-318.p.
19. Az építésügyi és városfejlesztési miniszter és a Minisztertanács Tanácsi Hivatala elnökének 23/1974. ÉVM-MTTH sz. együttes közleménye a nagyközségek várossá nyilvánítására tett javaslatok elbírálásának irányelveiről. = Tanácsok Közlönye, 1974. No.33. 578-590.p. - Ezen belül ld. a 2.par. /3/ e, illetve a 3.par. /3/ d pontot.

20. Itt elsősorban az 1971. évi I. törvényben (a tanácstörvényben) rejlő lehetőségekre gondolok. Ezek közül némelyiket tétélesen is érvényesíti már a 156/1973. /M.K.15./ MM sz., a közművelődési könyvtárak és a művelődési otthonok felügyeletét szabályozó utasítás, valamint az Irányelvek a megyei közművelődési bizottságok létesítésére (Művelődésügyi Közlöny, 1974. No.16. 614.p.).
21. vö. ZIRCZ Péter: Könyvtárak és társadalmi környezetük. = Könyvtáros, 1973. No.1. 1-6.p., illetve VARGA Béla azonos címen megjelent válasza (Könyvtáros, 1973. No.4. 203-206.p.)
22. Ld. az 1973-1974-ben folyt Könyvtáros-vita polémiait.
23. SALLAI István 3. alatt hivatkozott munkája, 9.p.
24. A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár és fiókkönyvtárainak gyűjtőköri szabályzata. Érvényes 1973. január 1-től. Szombathely, 1972, gépirat. 43. [3] lev. 1 mell.
25. NAGY Ernő, B.: A szakirodalmi igények regionális ellátása. = Könyvtár-tudományi tanulmányok, 1971-1972. Bp. 1974. 5-66.p., de ebből a szempontból ugyancsak idézhető: NAGY Ernő, B.: A társadalomtudományi gyűjtőköri együttműködés továbbfejlesztése. = Könyvtáros, 1973. No.8. 460-463.p.
26. NÉMETH Zsófia - MADER Béla - URBÁNNÉ Markos Judit - NAGYMIKLÓSI Erzsébet: A hazai könyvtárközi kölcsönzés gyakorlatának vizsgálata. (A szegedi EK tapasztalatai alapján.) = Könyvtári Figyelő, 1974. No.1. 27-38.p.
27. Nagyobb közművelődési könyvtárak gyűjtőköri szabályzata. (Szerk. Ónody Miklós.) Bp. 1969. KMK soksz.
28. A 24. alatt hivatkozott forrás.
29. SYROVÝ, K.: Otázky automatického šíření VTEI v ČSSR. (A szakmai információk automatizált terjesztésének kérdései Csehszlovákiában.) = Československá informatika, 1973. No. 11. 13-21.p.
30. PUSKÁS Sándorné: A letéti ellátás 1973-ban. = Könyvtáros, 1974. No.1. 23-26.p.
31. Felfogásom rokon PAPP Istvánéval, aki a könyvtárak kategorizálásának néhány kérdésével foglalkozva (Könyvtári Figyelő, 1973. No.1. 5-18.p.) arra hívja fel a figyelmet, hogy egy-egy könyvtár, könyvtár típus megítélésénél inkább a "szolgáltatási kapacitást" és "a könyvtári rendszerben betöltött szerepet" kell osztályozási szempontként érvényesíteni, kevésbé pl. a statikusan felfogott állomány nagyságot.